

KAKO SE BORITI PROTIV VIŠESTRUKÉ DISKRIMINACIJE

Vodič za LGBT+
i romsku zajednicu

KAKO SE BORITI PROTIV VIŠESTRUKÉ DISKRIMINACIJE

—
Vodič za **LGBT+**
i romsku zajednicu

IMPRESUM

Izdavač

Civil Rights Defenders

Za izdavača

Goran Miletić

Direktor za Evropu

Autor

Stefan Šparavalo

O UDRUŽENJU

Udruženje *Da se zna!* osnovano je 2016. godine i radi na dokumentovanju slučajeva zločina iz mržnje motivisanog predrasudom prema seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu. Takođe, kontinuirano radi na zagovaranju primene člana 54a Krivičnog zakonika, kojim se propisuje otežavajuća okolnost za zločine počinjene iz mržnje.

U prethodne četiri godine *Da se zna!* je dokumentovao preko 250 slučajeva nasilja i diskriminacije motivisanih homo-i transfobijom. Pored toga što beleži ove slučajeve, udruženje *Da se zna!* pruža pravnu i psihološku podršku za prebrodioce/teljke zločina iz mržnje i vrši monitoring rada nadležnih institucija o primeni instituta zločina iz mržnje, prvenstveno pravosuđa i tužilaštva.

Glavna alatka udruženja *Da se zna!* je onlajn platforma dasezna.lgbt koja preko uputnika omogućava anonimnu i bezbednu prijavu LGBT+ ljudima koji/e su izloženi/e diskriminaciji i/ili nasilju. Ovaj portal nije samo mesto gde LGBT+ osobe mogu bezbedno da prijave nasilje i/ili diskriminaciju, on je osmišljen i kao i svojevrsni HUB za članice/i zajednice, gde se mogu informisati o postojećim mehanizmima zaštite i relevantnim pravnim, socijalnim i političkim aspektima bezbednosti LGBT+ osoba.

UVOD

Dve godine unazad, *Da se zna!* se, u saradnji sa Civil Right Defenders, a uz podršku Švedskog instituta, bavi pitanjem unakrsne diskriminacije LGBT+ Roma i Romkinja. Kao trenutno najbrojnije i najaktivnije LGBT+ udruženje u Republici Srbiji koje je za svoju misiju posebno uvažilo dolazak do LGBT+ pojedinaca na području cele Srbije radi mapiranja nasilja i diskriminacije, ovo iskustvo nam je bilo od presudnog značaja iz više razloga: imali smo uvid u to kako žive LGBT+ Romi i Romkinje u Republici Srbiji, ukazala nam se prilika da pripadnike/ce naše Volonterske grupe (osnovane januara 2018. godine) koji su članovi/ice ove dve zajednice podržimo u radu sa svojom zajednicom i osnažimo njihov aktivistički rad, i konačno – da široj zajednici kroz umetničko iskustvo decembra 2019. godine prikažemo konkretne priče i iskustva LGBT+ Roma.

Zašto ovakva iskustva smatramo bitnim?

Jer smo kao LGBT+ osobe isprepletani sa našim drugim identitetima, i nismo do kraja svesni koliko nas oni dodatno čine još nejednakijima i neravnopravnijima u jednom heteropatrijarhalnom društvu kakvo je srpsko.

S tim u vezi, zahvalni smo na prilici da istražimo i podrobnije iskusimo živote dva unakrsna manjinska identiteta - romskog i LGBT+.

Svesni smo rizika ovog posla jer nijedan član našeg radnog tima nije Rom ili Romkinja, ali smo se u ovaj projekat uključili baš sa ciljem da mapiramo i osnažimo LGBT+ Rome koji bi želeli da se aktiviraju i možda jednog dana i pokrenu svoje specifično udruženje.

ZAKONODAVNI OKVIR

Antidiskriminacioni propisi u Republici Srbiji

Srbija se priključila zemljama koje pridaju veliku važnost suzbijanju diskriminacije i ostvarivanju ravnopravnosti nastojeći da ratifikacijom međunarodnih ugovora o ljudskim pravima i donošenjem odgovarajućih zakona u domaći pravni sistem integriše najviše međunarodne standarde u ovoj oblasti. Proteklih godina usvojeni su mnogi propisi o zabrani diskriminacije i regulisani su pravni mehanizmi za sprečavanje i zaštitu od diskriminacije.

Ustavom Republike Srbije zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.

Zakon o zabrani diskriminacije uspostavlja celovit i sveobuhvatan sistem zaštite od diskriminacije u Republici Srbiji. Njime je uređena opšta zabrana diskriminacije, definisani oblici i slučajevi diskriminacije, kao i postupci zaštite od diskriminacije, i ustanovljen je Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina zabranjuje svaki oblik diskriminacije pripadnika nacionalnih manjina na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj i jezičkoj osnovi i uređuje zaštitu nacionalnih manjina od svakog oblika diskriminacije u ostvarivanju prava i sloboda.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom uređuje opšti režim zaštite od diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebne slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, kao i mere koje država preduzima radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom. Zakon definiše diskriminaciju, propisuje zabranu svih oblika i slučajeva diskriminacije i reguliše sudsku zaštitu osobama koje trpe diskriminaciju.

Zakon o ravnopravnosti polova uređuje stvaranje uslova za vođenje tzv. politike jednakih mogućnosti za žene i muškarace, donošenje propisa i preduzimanje posebnih mera za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu, bračnom ili porodičnom statusu, trudnoći ili roditeljstvu. Zakon zabranjuje svaki vid neposredne i posredne diskriminacije, jemči ravnopravnost polova, predviđa preduzimanje posebnih mera za postizanje ravnopravnosti polova i reguliše sudsku zaštitu od diskriminacije po osnovu pola.

Zabrana diskriminacije sadržana je i u zakonima kojima se uređuju pojedine oblasti društvenih odnosa.

Zakon o radu zabranjuje diskriminaciju zaposlenih i lica koja traže zaposlenje po bilo kom ličnom svojstvu, i to u pogledu uslova za zapošljavanje i izbora kandidata za obavljanje određenog posla, uslova rada i svih prava iz radnog odnosa, obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja, napredovanja na poslu i otkaza ugovora o radu. Zakon izričito propisuje da su ništavne odredbe ugovora o radu kojima se utvrđuje diskriminacija po bilo kom ličnom svojstvu.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom propisuje institucionalnu podršku zapošljavanju i aktivnom učešću lica sa invaliditetom u društvenom životu.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti zabranjuje diskriminaciju u pružanju zdravstvenih usluga po bilo kom ličnom svojstvu.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisuje načelo jednakosti u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje bez obzira na bilo koju ličnu osobinu.

Zakon o crkvama i verskim zajednicama jemči pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti i zabranjuje versku diskriminaciju, propisujući da niko ne može biti uznemiravan, diskriminisani ili privilegovani zbog svojih verskih uverenja, pripadanja ili nepripadanja verskoj zajednici, učestvovanja ili neučestvovanja u bogoslužjenju i verskim obredima i korišćenja ili nekorišćenja zajemčenih verskih sloboda i prava.

Pravni okvir i položaj dve zajednice

Kada govorimo o ljudskim pravima u kontekstu preduzetih međunarodnih obaveza, Republika Srbija je ratifikovala ukupno 81 konvenciju koje se tiču ljudskih prava. S tim u vezi, pravni okvir glede ljudskih prava u Srbiji je generalno uzev zadovoljavajući, a glavni problem ostaje nekonzistentna i neadekvatna primena, a u dobrom delu slučajeva i samo odsustvo bilo kakve primene.

Kao što smo naveli iznad, ljudskim pravima su posvećeni članovi 18–81 Ustava Srbije. Ustav Srbije predviđa da će se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumačiti saglasno važećim međunarodnim standardima i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje, kao i da sudovi sude po Ustavu, zakonu i drugim opštim aktima kada je to predviđeno zakonom, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenih međunarodnih ugovora.

Više je problema koji se mogu u tom smislu adresirati: korupcija, nezavisnost sudstva, nedovoljno obučeni kadrovi, kao i sveopšti negativni stavovi prema ranjivim i marginalizovanim grupama, i to pre svega prema LGBT+ osobama i Romima.

Kada govorimo o ove dve zajednice – brojni su problemi koji pogađaju svaku od njih.

Pripadnici/e LGBT+ zajednice se i dalje suočavaju sa zastupljenim nasiljem, još od školskih dana. Institucije ne reaguju adekvatno na ovakve slučajeve, iako za to postoji zakonski okvir. Homo- i transfobične izjave se mogu čuti i sa najviših pozicija u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti, i reakcija na takve ispade je neadekvatna, a neretko i nepostojeća. I pored brojnih najava, ne postoji zakon kojim se regulišu istopolna partnerstva niti akt koji će ozakoniti pojam rodnog identiteta, koji je posebno važan za trans zajednicu. Nijedna institucija ne beleži sistematično i adekvatno broj krivičnih dela koji se počine nad LGBT+ osobama zbog pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, te tako i dalje nemamo pravu sliku oko toga koliko je nasilje nad LGBT+ osobama zaista zastupljeno.

Kada bismo se detaljnije udubili u legislativu, u posebnom članu Zakona o zabrani diskriminacije (čl. 21) možemo videti da je propisano da je seksualna orijentacija privatna stvar i da niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, kao i da svako ima pravo da se o svojoj seksualnoj orijentaciji izjasni, a da je diskriminatorско postupanje zbog takvog izjašnjavanja zabranjeno. Ostalim zakonima su seksualna orijentacija i rodni identitet najčešće obuhvaćeni „drugim osnovima” diskriminacije ili se pominje izričito samo jedan od ova dva osnova.

Diskriminacija u obrazovanom sistemu je zabranjena nizom propisa uključujući Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o udžbenicima, itd.

Pre četiri godine usvojen je Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja.

Pravilnik navodi seksualnu orijentaciju kao osnov zabrane diskriminacije i u članu 10 taksativno nabroja koji oblik izražavanja predstavlja govor mržnje.

Uprkos tome što je normativni okvir, kad je reč o zabrani diskriminatorскоg ponašanja prema osobama drugačije seksualne orijentacije, zadovoljavajući još uvek u praksi nije obezbeđena puna ravnopravnost ovih osoba. Prema istraživanju ILGA Europe, Srbija se nalazi na 30. mestu, kada je reč o poštovanju ljudskih prava i punoj ravnopravnosti LGBT+ populacije na nivou evropskog kontinenta.

Evropska komisija je u Izveštaju za 2019. godinu naglasila da je neophodno da vlasti Srbije preduzmu mere za zaštitu osoba koje su izložene diskriminaciji, uključujući i LGBT+ osobe, da aktivno sprovede istragu i izvršavaju osuđujuće presude za zločine izvršene iz mržnje, kao i da usvoje novu strategiju protiv diskriminacije. Komisija je konstatovala da su LGBT+ osobe često izložene govoru mržnje, pretnjama i nasilju što je takođe navedeno u Godišnjem izveštaju Poverenice za zaštitu ravnopravnosti. Komisija smatra da zlostavljanje treba blagovremeno i propisno istražiti i sankcionisati.

Još krajem 2012. godine usvojen je član 54a Krivičnog zakonika kojim je uvedena kao posebna obavezujuća otežavajuća okolnost za izricanje kazni za dela počinjena iz mržnje na osnovu rase, veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta - odnosno, inkriminisan je zločin iz mržnje. Međutim, zločini iz mržnje prema LGBT+ osobama često se ne prijavljuju nadležnim institucijama, zbog nepoverenja

u institucije, straha od odbacivanja ili nedovoljne informisanosti. Sudovi veoma retko koriste ovu odredbu kada izriču sankcije tako da njegova primena za zločine iz mržnje, uključujući i one po osnovu seksualne orijentacije, ostaje neadekvatna iako organizacije civilnog društva izveštavaju o blagom porastu nasilja i napada na LGBT+ osobe, uključujući i ono unutar porodice što je navedeno u Izveštaju Evropske komisije za 2019. godinu.

Zvanična statistika kaže da u Srbiji ima oko 290.000 pripadnika/ca romske zajednice. Devetogodišnja Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja (2016-2025) predviđela je brojne važne stavke koje se tiču obrazovanja, stanovanja i pribavljanja dokumenata. Ali, odnos celokupnog društva prema Romima je i dalje na izuzetno lošem nivou – brojke govore o tome da preko polovina ljudi ne bi želelo da ima Roma za komšiju ili prijatelja. Obrazovanje i dalje ostaje gorući problem romske zajednice – samo 46% romske dece završi osnovnu školu, a samo 13% srednje obrazovanje.

Fond za obrazovanje Roma je izdao i publikaciju „Prava od značaja za unapređenje socijalne uključenosti Roma/Roma povratnika“ u kojoj se posebno sagledava pristup zapošljavanju i konstatuje da, iako postoje značajni pomaci na institucionalnom, zakonodavnom i strateškom

planu, opšti položaj Roma i Romkinja je i dalje na nezavidnom nivou. Pripadnici romske populacije su i dalje suočeni sa siromaštvom i socijalnom isključenošću, kao i diskriminacijom u oblastima kao što su zapošljavanje, obrazovanje i stanovanje. U ovoj publikaciji je naglašen i osetljiv položaj Roma povratnika i značaj ostvarivanja njihove uključenosti u društvo, za šta je potrebno ne samo uskladiti domaći pravni okvir sa obavezama iz ratifikovanih međunarodnih dokumenata, nego i omogućiti njegovu doslednu implementaciju unapređivanjem institucionalnih kapaciteta. Kako bi se unapredio položaj Roma i Romkinja, potrebno je preduzimati kontinuirane aktivnosti na povećanju obrazovnog nivoa pripadnika romske populacije i punom uključivanju romske dece u obrazovni sistem, uz uspostavljanje novih i unapređenje postojećih mehanizama podrške, ali i nastaviti sa finansiranjem programa unapređenja njihovog stanovanja.

Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja, kao jedan od aktera koji vrši monitoring sprovođenja Strategije i Akcionog plana, određen je Zaštitnik građana koji je od aprila 2019. godine započeo sa monitoringom na lokalnom nivou. Ova institucija objavila je Poseban izveštaj o sprovođenju strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja sa preporukama i Akcioni plan sa preporukama. Takođe, istaknuto je da su žene pripadnice romske zajednice, kao i starije žene, žene sa sela i žene sa invaliditetom, i dalje najviše izložene diskriminaciji u društvu.

Strategijom je definisano pet prioritetnih oblasti za poboljšanje položaja romskog stanovništva i njihovu socijalnu inkluziju, a to su: socijalna zaštita, stanovanje, zapošljavanje, obrazovanje i zdravlje. Nivoi školske sprema Roma u odnosu na relevantne nivoe za stanovništvo Republike Srbije u celini pokazuju velike razlike, pa tako svaki peti Rom, naspram svakog 37-og stanovnika Republike Srbije starijeg od 14 godina, nema školu, dok preko jedne trećine Roma (34,2% u odnosu na 10,9% za stanovništvo Republike Srbije) nema završenu osmogodišnju školu. Republika Srbija preduzima brojne mere podrške za unapređivanje obrazovanja romske dece uključujući: prioritetni upis u predškolsku ustanovu i olakšane procedure za upis u osnovnu školu, stipendije, krediti, smeštaj i ishrana (učenicima romske nacionalne manjine u poslednje tri školske godine dodeljeno je 2.149 stipendija od kojih 65% devojčicama), pedagoške asistente, program afirmativne mere upisa učenika romske nacionalnosti u srednju školu, romski jezik sa elementima nacionalne kulture, olakšane procedure za upis u škole učenika romske nacionalnosti povratnika po readmisiji.

Nastavljene su aktivnosti na poboljšanju položaja pripadnika romske populacije u sferi zapošljavanja jer su Nacionalnim akcionim planom zapošljavanja za 2018. godinu nezaposleni Romi utvrđeni su kao kategorija nezaposlenih lica kojima je potrebno pružiti dodatnu pomoć i podršku u procesu integracije ili reintegracije na tržište rada i imaju prioritet prilikom uključivanja u programe i mere aktivne politike zapošljavanja.

Zaštitnik građana je u saradnji sa nevladinom organizacijom A11 – Inicijativa za ekonomska i socijalna prava u toku 2019. godine pratio sprovođenje Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u dvadeset lokalnih samouprava. U svrhu praćenja mera prikupljeni su podaci od nosilaca mera (gradskih/opštinskih uprava, školskih uprava, filijala/ ispostava Nacionalne službe za zapošljavanje, centara za socijalni rad i domova zdravlja) i drugih organa javne vlasti u vezi sa ostvarivanjem prava građana romske nacionalnosti.

Značajni su bili i podaci prikupljeni istraživanjem u 19 romskih naselja i zapažanja do kojih su saradnici Ombudsmana došli tokom razgovora sa pripadnicima romske zajednice u različitim lokalnim samoupravama.

Ukoliko se prikupljeni podaci dovedu u vezu sa nalazima prethodnog Izveštaja Zaštitnika građana o sprovođenju

Strategije za unapređivanje položaja Roma, uočljiv je izvestan, ali nedovoljan napredak kojem su doprinele mere javnih politika u vezi sa unapređenjem položaja Roma.

Iako je Odlukom Vlade Republike Srbije formirano Koordinaciono telo za praćenje realizacije Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja, treba napomenuti da je ovo telo poslednji izveštaj o sprovođenju Strategije objavilo u 2017. godini, i to ne kao poseban izveštaj već u okviru izveštavanja za Poglavlje 23 u pregovaračkom procesu sa Evropskom unijom.

Za 2018. i 2019. godinu takođe nisu pripremljeni posebni izveštaji o sprovođenju Strategije.

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja je postavila realne osnove, a u Akcionom planu razvijene su dobre aktivnosti za njeno sprovođenje. Međutim, iako se beleži napredak u određenim oblastima, ukoliko se ta dostignuća analiziraju sa stanovišta ostvarivanja mera i aktivnosti koje je Vlada Republike Srbije odredila da bi se postiglo suzbijanje siromaštva Roma i smanjivanje socijalno-ekonomskih razlika, rezultati su vrlo ograničeni i zabrinjavajući je broj mera koje nisu ni inicirane.

EK se osvrnula i na inkluziju Roma u društvo, i ukazala na neophodnost ojačanja koordinacije između nacionalnih i lokalnih organa vlasti, kao i budžetiranje na lokalnom nivou. Takođe, postoji potreba za ujednačavanjem opisa radnih mesta za lokalne koordinatore za romska pitanja, pedagoške asistente i zdravstvene medijatore na teritoriji cele države. Uprkos činjenici da većina pripadnika romske nacionalne manjine ima lična dokumenta, i dalje postoji potreba za izmenama određenih podzakonskih akata. Komisija ukazuje i na veliki problem nevakcinisanja značajnog broja romske dece, jer je vakcinisano samo 12,7% od cele romske populacije. Sledeći suštinski problem su dečiji brakovi, gde skoro 60% romskih devojčica stupa u brak u ranom starosnom dobu. S tim u vezi, Nacionalna koalicija za okončanje dečijih brakova osnovana je februara 2019. godine, a ovu inicijativu pokrenulo je Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost i kancelarija UNICEF-a u Srbiji. Cilj koalicije je koordinisana akcija na rešavanju ove negativne pojave kroz zagovaranje institucionalnih i društvenih prepreka za primenu zakonodavstva, kao i kroz promociju primera dobre prakse. Dečiji brakovi su najčešći među pripadnicima romske nacionalne manjine zbog kulture ove zajednice, kao i zbog siromaštva. Oni vode kršenju brojnih ljudskih prava kao što su pravo na obrazovanje, zdravlje, pravo na standard života koji garantuje dečiji fizički, mentalni, duhovni, moralni i socijalni razvoj. Devojčice pripadnice romske populacije su najugroženije i u najvećem riziku od stupanja u dečiji brak.

Pripadnici romske nacionalne manjine su, pored pokušaja da se netolerancija iskoreni iz društva i pored zakonodavnog okvira za zaštitu prava nacionalnih manjina i dalje izloženi diskriminaciji, netoleranciji i govoru mržnje. Primera radi, najveći broj pritužbi Povereniku za zaštitu ravnopravnosti (nezavisna institucija o kojoj će dalje biti više reči) tokom 2018. godine podnesen protiv diskriminacije upravo zbog pripadnosti romskoj nacionalnoj manjini, ukupno 28, što je 47,5% od ukupnog broja pritužbi koje imaju za osnov diskriminaciju zbog nacionalne pripadnosti ili etničkog porekla.

Ako analiziramo podnesene pritužbe na osnovu Godišnjeg izveštaja Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, zaključuje se da se država najčešće javlja kao diskriminator, a slede fizička pa pravna lica.

Zaključuje se takođe da romska zajednica, i pored velikog broja podnesenih pritužbi, uglavnom ne reaguje na diskriminatorno postupanje ili kršenje prava zbog neinformisanosti i nepoverenja u institucije.

Što se tiče oblasti društvenih odnosa, najviše pritužbi po ovom osnovu je podneseno u sferi rada i zapošljavanja, kao i u oblasti postupanja pred organima javne vlasti.

INSTITUCIONALNI OKVIR

Institucionalni mehanizmi zaštite od diskriminacije regulisani su zakonom i svaki ima svoju svrhu. Neki se koriste radi zaštite samog diskriminisanog lica, neki da bi počinitelj diskriminacije bio kažnjen za učinjeno. U nekim slučajevima diskriminacije dovoljno je da se upotrebi samo jedan mehanizam, ali je ponekad potrebno upotrebiti njih više.

Praktikum za zaštitu od diskriminacije koji je izdala institucija Poverenik za zaštitu ravnopravnosti 2012. godine daje detaljan pregled mehanizama:

1) Zaštita od diskriminacije pred Poverenikom za zaštitu ravnopravnosti

Institucija Poverenika sprovodi postupak po pritužbama zbog diskriminacije. Pritužbu može da podnese svako ko je diskriminisan, kao i nevladine organizacije koje se bave ljudskim pravima i druga lica.

2) Parnica za zaštitu od diskriminacije

Zakonom o zabrani diskriminacije propisana je sudska zaštita od diskriminacije. Svako ko za sebe tvrdi da je diskriminisan – svako fizičko, svako pravno lice i svaka grupa lica. Pored onih koji su diskriminirani, tužbu mogu da podnesu i neki drugi - poput Poverenika, organizacije civilnog društva i dobrovoljni ispitivač diskriminacije. Zakonom o zabrani diskriminacije propisano je da se tužbom od suda može tražiti pružanje sledećih vidova pravne zaštite: zabrana izvršenja radnje kojom prethodi nastupanje diskriminacije, utvrđenje diskriminatornog postupanja, nalaganje izvršenja radnje radi uklanjanja posledica diskriminatornog postupanja, naknada materijalne i nematerijalne štete počinjene aktom diskriminacije, i objavljivanje presude donete protiv tuženog zbog diskriminacije.

3) Krivičnopravna zaštita od diskriminacije

Neki slučajevi diskriminacije veoma su opasni i štetni po celokupno društvo, te je zato propisano da oni predstavljaju krivična dela, za čije se izvršenje počinioci kažnjavaju kaznom zatvora i/ili novčanom kaznom.

U domaćoj jurisprudenciji krivičnopravna zaštita od diskriminacije uređena je Krivičnim zakonikom, kojim su propisana tri krivična dela u vezi sa zabranom diskriminacije: povreda ravnopravnosti (član 128), povreda prava upotrebe jezika i pisma (član 129) i rasna i druga diskriminacija (član 387). Propisan je i čitav niz krivičnih dela protiv ljudskih prava i sloboda, kao što su: povreda slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti, povreda slobode ispovedanja vere i vršenja verskih obreda, povreda slobode govora i javnog istupanja, i dr.

Od 2012. godine u Srbiji je inkriminisan i institut zločina iz mržnje. Zločin iz mržnje uveden je kao posebna otežavajuća okolnost u slučajevima kada je neko krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta žrtve.

4) Prekršajnopravna zaštita

Zakonskim propisima su mnogi slučajevi diskriminacije, kao i nesprovođenje zakonom utvrđenih posebnih (afirmativnih) mera, propisani kao prekršaji i utvrđene su prekršajne kazne.

Ombudsman (Zaštitnik građana)

Zaštitnik građana je nezavistan i samostalan državni organ, zadužen da štiti i unapređuje poštovanje sloboda i prava. Imunitet koji uživa Zaštitnik građana omogućava mu nezavisnost i samostalnost u radu.

Posebnu pažnju Zaštitnik građana posvećuje zaštiti: prava pripadnika nacionalnih manjina, prava deteta, prava osoba sa invaliditetom, prava lica lišenih slobode, ravnopravnosti polova.

Uloga institucije Zaštitnika građana, definisana Ustavom Republike Srbije i Zakonom o Zaštitniku građana, je da neprestano utiče na poštovanje ljudskih sloboda i prava ličnim autoritetom i ugledom institucije.

Zaštitnika građana bira i razrešava Narodna skupština kojoj odgovara za svoj rad.

Zaštitnik građana podnosi godišnji izveštaj o radu Narodnoj skupštini i ona ima obavezu da izveštaje nezavisnih državnih institucija razmatra na plenarnoj sednici.

Pored redovnog godišnjeg izveštaja Zaštitnik objavljuje i posebne izveštaje pa se na sajtu ove institucije mogu naći dva posebna izveštaja sačinjena u 2019. godini: Poseban izveštaj o sprovođenju strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja, sa preporukama i Poseban izveštaj o problemima u primeni Zakona o veterinarstvu i Zakona o dobiti životinja.

Zakon o Zaštitniku građana predviđa takođe da Zaštitnik ima pravo predlaganja zakona iz svoje nadležnosti, da je ovlašćen da Vladi i Skupštini podnese inicijativu za izmenu ili dopunu zakona i drugih propisa i opštih akata, ako smatra da do povrede prava građana dolazi zbog nedostataka u propisima, da inicira donošenje novih zakona, drugih propisa i opštih akata, kada smatra da je to od značaja za ostvarivanje i zaštitu prava građana, a Vlada, odnosno nadležni odbor Skupštine, obavezni su da razmatraju inicijative koje podnosi Zaštitnik građana.

Zaštitnik takođe može da u postupku pripreme propisa daje mišljenja Vladi i Skupštini na predloge zakona i drugih propisa i da pokrene postupak pred Ustavnim sudom za ocenu ustavnosti i zakonitosti zakona, drugih propisa i opštih akata.

Međunarodni mehanizmi

Republika Srbija, kao zemlja članica Saveta Evrope, u obavezi je da poštuje odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama.

Ukoliko diskriminator prekrši prava definisana ovom Konvencijom, a ne dođe do zadovoljenja pravde crpljenjem svih pravnih lekova unutar okvira koji obezbeđuje Republika Srbija, lice kojem je povređeno ovo pravo može da uputi predstavku Evropskom sudu za ljudska prava.

Dalje, kao članica Saveta Evrope, Srbija je 2009. godine ratifikovala Revidiranu evropsku socijalnu povelju (ESP) kojom se štite ekonomska i socijalna prava. Građani Srbije nemaju mogućnost podnošenja kolektivnih predstavlki Evropskom komitetu za socijalna prava, kako je predviđeno u ESP jer Srbija nije prihvatila mogućnost podnošenja ove vrste predstavlki.

Pored ovih konvencija Srbija je članica i Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima,¹⁷ Konvencije Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma. Ratifikovane su i Konvencija o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja i Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo i Evropska konvencija o nezastarevanju krivičnih dela protiv čovečnosti i ratnih zločina.

Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama ratifikovala je još 2004. godine državna zajednica Srbija i Crna Gora (SCG).

Građani/ke Srbije imaju prava i na određene mehanizme zaštite budući da je Srbija članica Ujedinjenih nacija.

Poveljom UN i međunarodnim pravom o ljudskim pravima ova supranacionalna organizacija teži očuvanju ljudskih prava u državama članicama na tri načina: kroz rad Kancelarije visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR), na osnovu međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima (paktovi i konvencije) kada se formiraju se paneli nezavisnih eksperata, odnosno ugovorna tela, koja redovno i periodično razmatraju sprovođenje obaveza u pogledu zaštite ljudskih prava u zemljama širom sveta, kao i formirana međuvladina tela ili skupštine koje čine države članice UN u cilju vođenja rasprave o pitanjima i situacijama vezanim za ljudska prava - gde je primarno međuvladino telo Savet za ljudska prava.

U cilju bolje koordinacije državnih organa u procesu izrade periodičnih izveštaja za komitete UN i univerzalnog periodičnog pregleda Vlada Republike Srbije donela je decembra 2014. godine Odluku o obrazovanju Saveta za praćenje primene preporuka mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

Te tako građani Srbije imaju mogućnost podnošenja individualnih predstavi pred svim komitetima UN koji ovu mogućnost predviđaju, sem pred Komitetom za ekonomska, socijalna i kulturna prava jer Srbija nije ratifikovala Opcioni protokol uz Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Komitetom za prava deteta jer nije ratifikovan Protokol uz Konvenciju o pravima deteta u odnosu na individualne predstave.

Civilno društvo

Na kraju krajeva, ne treba smetnuti sa uma da, i pored čitave palete institucionalnih i međunarodnih mehanizama kojima se može reagovati na diskriminatorni postupak, ljudi mahom nisu voljni da ih koriste. Više je razloga za to, od kojih smo na neke ukazali u prethodnim redovima, a među najčešćima su: nepoverenje prema nadležnim institucijama, strah od sekundarne viktimizacije, nesenzibilisanost, kao i strah od eksponiranja.

S tim u vezi, mnoge organizacije civilnog društva su uspostavile mehanizme za prijavu nasilja ili diskriminatornog postupanja po različitim osnovama, i one na bezbedan i adekvatan način pristupaju žrtvama. Iskustva Da se zna! ukazuju da je, primera radi, veliki broj LGBT+ ljudi odbio da prijavi svoj slučaj nadležnoj policijskoj upravi zbog straha i nepoverenja. Poslednji godišnji izveštaj o protivpravnom postupanju nad LGBT+ osobama u Republici Srbiji – „Podaci, a ne zvona i praporci 3!“ ukazuje da čak 52,4% svih incidenata motivisanih mržnjom nije prijavljena nijednoj nadležnoj instituciji.

SUOČILI STE SA ZLOČINOM IZ MRŽNJE, PRIJAVITE GA NAMA

Zločin iz mržnje je krivično delo motivisano stereotipima ili predrasudama prema određenoj grupi ljudi. S obzirom na to da *Da se zna!* dokumentuje zločine i postupke motivisane mržnjom prema LGBT+ osobama ovaj upitnik je fokusiran samo na ovu vrstu zločina i postupaka iz mržnje. Za postojanje zločina iz mržnje potrebno je da se ostvare dva uslova:

- **da protivpravno ponašanje predstavlja krivično delo propisano krivičnim zakonodavstvom**
- **da je učinilac bio motivisan stereotipima i predrasudama, odnosno da je krivično delo učinio iz mržnje prema LGBTTQA osobama.**

Izvršilac zločina ili postupka iz mržnje bira žrtvu zbog njene **pretpostavljene ili stvarne seksualne orijentacije ili rodnog identiteta**. Važno je napraviti razliku između **postupaka motivisanih mržnjom i zločina iz mržnje**. Naime, postupak motivisan mržnjom jeste ono fizičko i verbalno postupanje koje uključuje predrasude i stereotipe, ali ne predstavljaju krivično delo. Iako postupci motivisani mržnjom ne predstavljaju krivična dela, oni često prethode, prate ili daju kontekst zločinima iz mržnje. Zbog toga *Da se zna!* dokumentuje i postupke motivisane mržnjom uključujući i diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Primer: sajt dasezna.lgbt gde LGBT+ osobe mogu prijaviti nasilje ili diskriminaciju udruženju.

Podatak da je glavni razlog zbog kojeg prebrodioci ne prijavljuju incidente strah da se ne sazna za njihovu seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet nije iznenađujuć ako se uzme u obzir da čak 81% kvir osoba u Srbiji nije (skoro) nikada ili je retko otvoreno u vezi sa svojom seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom. Iako incidenti motivisani mržnjom mogu biti motivisani pogrešno pretpostavljenim ličnim svojstvom, pa tako i cis heteroseksualne osobe mogu biti prebrodioci, ovakvi slučajevi su izuzetno retki. Pored toga, policijski službenici imaju pogrešnu praksu da prebrodioce zločina iz mržnje ispituju o njihovoj seksualnoj orijentaciji umesto da ih ispituju o postojanju indikatora kojim bi pouzdanije moglo da se utvrdi da li je počilac bio motivisan predrasudom prema kvir zajednici. Priroda zločina iz mržnje, navedena policijska praksa, zajedno sa homofobičnom i transfobičnom društvenom klimom demotivišu prebrodioce da prijave incident motivisan mržnjom.

Ukoliko se desi povreda ljudskih prava, možete se obratiti Yucom-u – Komitetu pravnika za ljudska prava – preko sajta (yucom.org.rs) ili telefonskim putem od 11 do 16h, na 011 33 44 235

Na osnovu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, Advokatska komora Srbije je dostavila Ministarstvu pravde spisak advokata koji su upisani u Registar pružalaca besplatne pravne pomoći, koji se može naći na sajtu Ministarstva pravde.

Naravno, treba imati u vidu da žrtve nasilja i diskriminacije nisu samo brojka, i da pored svojevrsne pravne bitke i procesa ostaje i suočavanje sa traumom i posledicama diskriminacije.

Relevantna istraživanja koje je sproveo Nacionalni demokratski institut ukazuju da 1 od 3 LGBT+ osobe u svom životu doživi neku vrstu nasilja. Pored toga što reakcije nadležnih organa u slučajevima nasilja i diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta neretko nisu pravovremene i usklađene sa zakonodavnim okvirom, LGBT+ osobama u slučajevima akutnog stanja nasilja takođe je uskraćena adekvatna psihološka podrška u sistemu javnog zdravlja.

Fizičko i psihičko nasilje najčešće ostavlja trajne posledice na život žrtve. Bez adekvatne pomoći ovi slučajevi se neretko završavaju samoubistvom, zloupotrebom alkohola i/ili psihoaktivnih supstanci.

S ciljem osnaživanja pripadnika/ca LGBT+ zajednice u Srbiji koji su se suočili sa nasiljem, februara 2017. godine udruženje Da se zna! pokrenulo je Fond za psihološku podršku LGBT+ žrtvama nasilja. Putem ovog Fonda obezbeđene su seanse sa odabranim timom psihologa/škinja za LGBT+ osobe, kako bi što lakše prebrodile situacije akutnog nasilja.

Psihološku podršku možete potražiti mejlom na savetovaliste@dasezna.lgbt

Intersekcionalna i/ili višestruka diskriminacija – pojam

Najpre i uopšteno govoreći, fenomen diskriminacije, kao i njegove implikacije, vezan je za činjenicu da ljudska bića imaju određena urođena ili stečena obeležja koja ih čine pripadnicima određene grupe protiv koje je zapravo diskriminacija usmerena.

Bez obzira na različita lična obeležja koja ljudska bića imaju, ona ne smeju biti osnov za izopštavanje ili pružanje pojedinih pogodnosti prilikom uživanja, ostvarivanja i zaštite svojih ljudskih prava i sloboda. Diskriminacija stoga predstavlja sva- ko neopravdano i zabranjeno razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva zasnovano na nekom nedozvoljenom razlogu kojim se krši načelo jednakosti i ravnopravnosti u ostvarivanju prava i sloboda pojedinca.

Kao takva, diskriminacija je nedopustivo ponašanje zabranjeno međunarodnim pravom ljudskih prava koje obavezuje države da takvo ponašanje spreče i sankcionišu, a žrtvama da obezbede pristup pravdi i zaštiti.

Institucionalni mehanizmi Republike Srbije ne poznaju intersekcionalnu diskriminaciju, dok se višestruka diskriminacija smatra, praksom Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, teškim oblikom diskriminacije. Zakon ne

tumači detaljnije pojam višestruke ili ukrštene diskriminacije. To čini Poverenik za zaštitu ravnopravnosti koji u svom "Priručniku za prepoznavanje slučajeva diskriminacije pred organima javne vlasti" navodi da "višestruka diskriminacija postoji u slučaju kada je jedno isto lice (grupa lica) diskriminisano istovremeno po osnovu dva ili više ličnih svojstava, dok ukrštena diskriminacija postoji kada je jedno lice, odnosno grupa, istovremeno izloženo različitim oblicima diskriminacije.

Jurisprudencija poznaje i razlike između interseksionalne i višestruke diskriminacije. Odnosno, interseksionalnom diskriminacijom se smatra nejednako postupanje o po više osnova koji su toliko isprepletani da se ne mogu odvojiti.

Nedostatak odgovarajuće reakcije države na interseksionalnu diskriminaciju doprinosi pogoršavanju položaja ranjivih grupa i produbljivanju neravnopravnosti u društvu. Zbog toga država mora da vodi računa o specifičnosti njihovog položaja i da preduzima mere radi prevencije ove negativne pojave.

Evropska unija je tek odnedavno počela da se bavi fenomenima višestruke diskriminacije i interseksionalnosti. Direktiva Evropske komisije o rasnoj ravnopravnosti (2000/43/EC) i Direktiva o ravnopravnosti u zapošljavanju (2000/78/EC) samo na jednom mestu pominju višestruku diskriminaciju navodeći da su žene često žrtve višestruke diskriminacije.

Pravo Evropske unije još ne priznaje posebno niti propisuje način njenog rešavanja, iako je Evropska komisija još 2007. godine u svom posebnom tematskom izveštaju ocenila da je potrebno da pravo i praksa uzimaju u obzir ovu problematiku. Evropski parlament je još 2009. godine istakao značaj rešavanja ovog problema i pozvao države članice da revidiraju primenu svojih politika koje se odnose na višestruku diskriminaciju. Evropski centar za nadziranje rasizma i ksenofobije je 2006. godine istakao potrebu da se nezavisne institucije za praćenje ravnopravnosti osposobe za bavljenje višestrukom diskriminacijom, dok je AGE Platform, evropska mreža za prava starijih, skrenula pažnju na rizik višestruke diskriminacije kojem su izložene starije žene pripadnice etničkih manjina.

POLOŽAJ LGBT+ ROMA I PRAKTIČNI SAVETI

U seriji diskusija i razgovora sa LGBT+ i romskim aktivistima, kao i pripadnicima/cama romske zajednice koji su LGBT+, tokom 2019. i 2020. godine, identifikovano je nekoliko ključnih pokazatelja koji se tiču položaja ove zajednice.

- LGBT+ Romi predstavljaju jednu od najnevidljivijih ranjivih grupa u Republici Srbiji;
- Većina LGBT+ Roma ne želi da se autuje i kao LGBT+ usled već otežanog položaja i socijalne distance sa kojom se bore kao Romi. Odnosno, LGBT+ identitet je lakše „sakriti“;
- Uočeno je nepoverenje koje ova zajednica gaji prema organizacijama civilnog društva, gde se posebno ističe nepoverenje Roma prema romskim organizacijama;
- Na LGBT+ aplikacijama za upoznavanje Romi se suočavaju sa brojnim predrasudama, odbacivanjem, ali i fetišizacijom;
- Postoji suglasnost da je neophodna organizacija koja će se baviti isključivo položajem LGBT+ Roma, ali zbog straha od odbacivanja i preteranog eksponiranja, nije uočena dovoljna volja ni kod jednog od ispitanih da se sa takvom inicijativom krene
- LGBT+ organizacije se moraju ozbiljnije pozabaviti diskriminacijom Roma u široj LGBT+ zajednici.

Koji je najbolji način da se odvija borba protiv intersekcionalne, ali i višestruke diskriminacije LGBT+ Roma?

Za ovo naravno ne postoji unison i konačni odgovor. Različite strategije se u različitim društvenopolitičkim kontekstima pokazuju efikasnim, ali ćemo ovom prilikom istaći one koje su posebno prihvaćene kao svrsishodne, a za koje su i sami LGBT+ Romi ukazali da mogu napraviti određenu promenu.

Ukazivanje na položaj i specifične probleme pričanjem konkretnih priča (tzv. Storytelling):

Budući da i prema LGBT+ osobama i Romima postoji izražena socijalna distanca, šturo i načelno ukazivanje na postojeće probleme i institucionalnu diskriminaciju neće podstaći veliku promenu, uzevši u obzir da se građani/ke sa time neće poistovetiti. Pričanjem konkretnih priča, koje dolaze od konkretnih osoba koje iza njih mogu da stanu, mogu da probude emociju kod drugih i izazovu empatiju, pa čak i akciju.

Slušanje priče koja se priča (odnosno čita) aktivira slušni korteks mozga. Vezivanje s pričom takođe otpušta levi temporalni korteks, region koji je prijemčiv za jezik. Ovaj deo mozga je takođe sposoban da filtrira „buku“, odnosno prekomerne reči ili klišeje. Zbog toga najiskusniji pripovedači pažljivo vode računa o jeziku koji koriste, koristeći mnoštvo književnih tehnika kako bi mozak ostao angažovan.

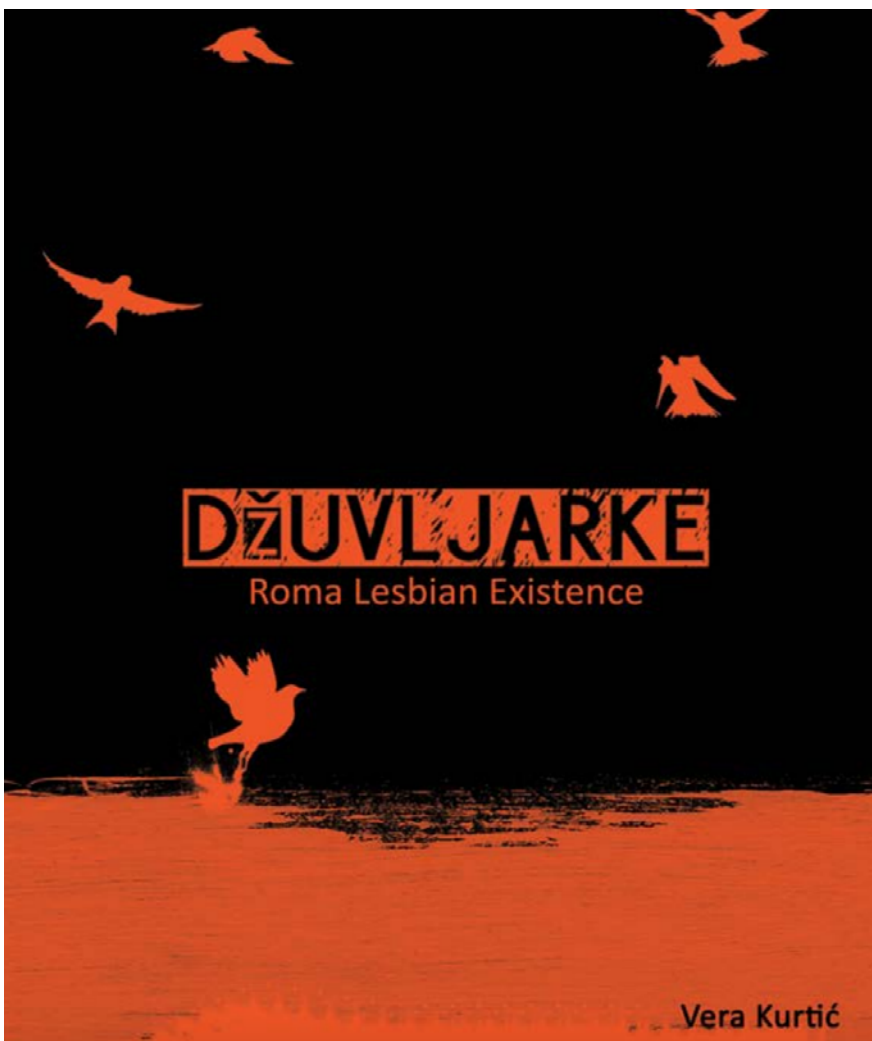
Primer radi, kada jednom počnete da osećate neku vrstu emocionalne povezanosti sa pričom, to je zato što su stimulisani frontalni i parijetalni korteksi. Moćni opisi hrane, na primer, takođe će uzburkati vaš senzorni korteks, dok će opisi kretanja ili delovanja dobiti odgovor od centralnog sulkusa, primarnog senzornog motornog dela vašeg mozga. Zapravo, samo razmišljanje o trčanju može aktivirati neurone povezane sa tim činom.

Istraživanja takođe ukazuju da sve ove moždane aktivnosti mogu trajati nekoliko dana, objašnjavajući zašto dobre priče ostaju kod nas. Pored toga, priče takođe poboljšavaju našu sposobnost da se prisetime bilo kojih informacija ugrađenih u njih. Jedna procena sugeriše da se činjenica možemo prisetiti i do 22 puta efikasnije kada su deo priče, a ne samo izolovanih podataka. Stoga ćete mnogo više pamtiti npr. priču o Gilgameševom otkriću, nego šturu činjenicu samog otkrića.

Uzevši u obzir neverovatno moćnu promenu koje pričanje priča može da izazove, Storytelling bi morao da bude obavezan deo kampanja kojima bi se ukazao na položaj LGBT+ Roma/kinja.

Primer – Kampanja koju je sprovelo udruženje Da se zna!, a koje se bazira na svedočanstvima LGBT+ Roma prikupljenih tokom serija razgovora sa zajednicom.

Primer – „Džuvljarke – iskustvo Romkinja lezbejki“ koje čini serija intervjua pripadnica romske lezbejske zajednice

Sakupljati i prezentovati (u vidu kampanja ili putem društvenih mreža) što veći broj konkretnih primera unakrsne i intersekcionalne diskriminacije nad Romima i LGBT+ osobama.

Ovo je pre svega usmereno na udruženja civilnog društva (LGBT+ i romska), jer se intenzitet ovakve vrste diskriminacije najbolje može uočiti na osnovu postojećih primera. Ovakvi primeri najbolje mogu da oslikaju činjenicu da se diskriminacija po ova dva identitetska osnova do te mere ukršta da je nemoguće izdvojiti i boriti se protiv isključivo jedne, dok su ovakvi primeri takođe važni za pripadnike obe zajednice koji neguju negativna osećanja prema drugoj zajednici – odnosno, LGBT+ ljude koji gaje netrpeljivost prema Romima, odnosno pripadnicima romske zajednice koji su homofobični – kako bi uvideli da nijedan vid isključivanja nije opravdan, da on narušava kohezivno tkivo društva i da pripadnici ranjivih grupa ne bi smeli nikako da perpetuiraju dalju diskriminaciju.

Primer – kampanja “Romsko seksualno disidentstvo” koje je uključivalo intervjue LGBT+ Roma oko toga kako su se autovali i sa kojim se izazovima suočavaju, u okviru Madridskog Prajda 2018. Godine.

Kreiranje savezništva

LGBT+ i romske organizacije moraju zajedno raditi, čak i kad su to aktivisti/kinje koje se bave isključivo svojim zajednicama. Udruživanje je uvek dobrodošlo i zarad povećanja zagovaračkih kapaciteta, ali i kako bi se LGBT+ Romi osnažili u procesu autovanja i angažmana. Čini se da je saradnja između romskih i LGBT+ organizacija u Srbiji sada gotovo nepostojeća, i ta praksa se mora promeniti. Savezništva se mogu i graditi tokom važnih datuma: npr. Međunarodni dan Roma, Međunarodni dan lezbejki i dr.

Više LGBT+ organizacija je iniciralo ovakvu vrstu savezništva – te je tako Madridski prajd bio uvrstio aktiviste/kinje LGBT+ Roma. Od izuzetne važnosti je što Romski samit u Prištini, koji organizuje Civil Right Defenders, već nekoliko godina za redom jedan svoj segment posvećuje savezništvu između LGBT+ organizacija i aktivnih LGBT+ pojedinaca sa romskim organizacijama.

Romski i LGBT+ aktivisti zajedno na Roma prajdu u Beogradu 2015. godine

BIBLIOGRAFIJA

Jelena Damjanac – Mehanizmi zaštite ljudskih prava, 2011

Miloš Kovačević, Nikola Planojević – Podaci, a ne zvona i praporci 3! Izveštaj o incidentima motivisanim mržnjom prema LGBT+ osobama u Srbiji od januara 2017. godine do juna 2020. godine

Mirjana Dokmanović – Višestruka i intersekcionalna diskriminacija, 2017

Nevena Petrušić, Mirjana Tukar, Branko Nikolić – Priručnik za primenu antidiskriminacionog prekršajnog prava, 2015

Nevena Petrušić – Sudska građanskopravna zaštita od diskriminacije, 2015

Nevena Petrušić, Kosana Beker – Praktikum za zaštitu od diskriminacije, 2013

OHCHR Praktikum – Prostor za delovanje civilnog društva i sistem UN za zaštitu i unapređenje ljudskih prava

Slobodan Miladinović – Etnička i socijalna distanca prema Romima, 2014

KAKO SE BORITI PROTIV VIŠESTRUKÉ DISKRIMINACIJE

Vodič za LGBT+
i romsku zajednicu